

Iwona Czarnecka

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

ORCID 0000-0001-8864-3550

Program nauczania historii liceów ogólnokształcących po reformie 1932 roku na łamach „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” (1933-1939)¹

**History curricula in high schools, after reform in 1932, published in
„Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne”(1933-1939)**

Abstract: In interwar period Polish government concentrated first of all on organizing again state structures, what impacted situation of common education. New acts and ministerial decrees that regulated each level of education were published. It was also a time of preparation and deployment of new curricula.

This article focuses on analysis of texts concerning implementation of new program of history curriculum in high schools from journal „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” published by Polish Historical Society (Polskie Towarzystwa Historyczne) for history teaching. The number of articles is not large due to late introduction of the program in schools – it's in 1937.

Article concludes, that authors of given texts concentrated mainly on three issues, concerning: schedule of the curriculum, provided content and also changes, that should be made within curricula for middle, as well as, for high schools.

Keywords: curricula, history, high school, interwar period.

---

¹ Tekst jest kontynuacją artykułu pt. *Programy nauczania historii w gimnazjach po reformie 1932 roku na łamach „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych (1933-1939)*, który opublikowany został w numerze 3/2021 „Studiów z Teorii Wychowania”.

Wprowadzenie

Problematyka edukacji dzieci i młodzieży w okresie dwudziestolecia międzywojennego omówiona była w wielu artykułach naukowych i opracowaniach. Wśród nich wymienić można prace: Joanny Sadowskiej *Ku szkole na miarę II Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy jędrzejewiczowskiej*, Anny Kulczykowskiej *Programy nauczania historii w Polsce 1918-1932*, Stanisława Mauersberga *Komu służyła szkoła w drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Karola Poznańskiego *Oświata szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, Jerzego Maternickiego *Polska dydaktyka historii 1918-1939 Materiały i komentarze oraz Problemy edukacji historycznej i obywatelskiej młodzieży w latach 1918-1939*. Wśród artykułów poświęconych tematyce nauczania historii odnaleźć możemy teksty m.in.: Anny Glimos-Nadgórskiej *Miejsce nauczania historii w polskim systemie edukacyjnym XX wieku*, Pawła Bały *Oświata w państwie autorytarnym. Spór o charakter szkoły w II Rzeczypospolitej Polskiej*, Andrzeja Sępnika *Problematyka dydaktyczno-historyczna na Powszechnych Zjazdach Historyków Polskich (1880-2019)* i Zbigniewa Osińskiego *Reformowanie polskiej edukacji historycznej w XX wieku. Kształt reform, a potrzeby, zainteresowania i możliwości ucznia oraz Edukacja historyczna w II i III Rzeczypospolitej (1918-1939, 1989-2009) – podobieństwa i różnice w kontekście sytuacji politycznej*.

Celem artykułu jest przedstawienie publikowanych na łamach „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” opinii środowiska historyków dotyczących programu nauczania historii w liceach ogólnokształcących funkcjonujących po reformie przeprowadzonej przez Janusza Jędrzejewicza, a wprowadzonym do szkół w roku 1937. W artykule starano się odpowiedzieć na pytania: Jak historycy oceniali *Program nauki tymczasowy w państwowym liceum ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania*? Na jakie aspekty w nauczaniu historii zwracali szczególną uwagę? Zastosowaną metodą badawczą była analiza i interpretacja tekstów. Podstawowym materiałem źródłowym są: *Program nauki tymczasowy w państwowym liceum ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania* oraz artykuły zamieszczone na łamach czasopisma „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” w okresie międzywojennym. Skoncentrowano się na tekstach zamieszczonych na łamach tego pisma, ponieważ ich autorami są historycy, nauczyciele, dydaktycy i wykładowcy uczelni wyższych. Analizie poddano 13 artykułów, które odnoszą się do programów nauczania historii w liceach ogólnokształcących. Ich autorami są: Hanna Pohoska², Franciszek

---

² Hanna Pohoska (1895-1953) – historyk, nauczycielka gimnazjum, instruktor w Ministerstwie WRiOP, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego (Maternicki, 1978, s. 238-241).

Bujak³, Józef Dutkiewicz⁴, Ewa Maleczyńska⁵, Wanda Moszczeńska⁶, Marian Tyrowicz⁷, Kazimierz Popiołek⁸, Aleksandra Baumgardtena oraz Zygmunt Zborucki⁹.

11 marca 1932 roku została wydana *Ustawa o ustroju szkolnictwa* (Dz. U., 1935, s. 639-645). Zgodnie z jej założeniami szkoła średnia została podzielna na 4-letnie gimnazjum oraz 2-letnie liceum. Ustawa zróżnicowała licea na trzy typy: humanistyczne, klasyczne oraz matematyczno-przyrodnicze. W liceum humanistycznym i klasycznym na naukę historii przeznaczono 4 godzin tygodniowo w klasie I i II. Na naukę historii, traktowanej jako przedmiot uzupełniający, w klasie I i II liceum matematyczno-przyrodniczego przeznaczono po 2 godziny w tygodniu. Ponadto we wszystkich liceach wprowadzono „Naukę o państwie”¹⁰ w wymiarze 2 godzin tygodniowo.

³ Franciszek Bujak (1875-1953) – historyk, wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego oraz Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, członek PAU, PAN oraz Towarzystwa Historycznego we Lwowie, prezes PTH w latach 1932-1933 i 1936-1937, prowadziła Ośrodek Dydaktyczny Historii i Nauki o Polsce Współczesnej we Wrocławiu (Wójcik-Łagan, 2007, s. 500-502).

⁴ Józef Dutkiewicz (1903-1986) – historyk, nauczyciel, wykładowca Uniwersytetu Łódzkiego, dziekan Wydziału Humanistycznego Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Łodzi, kierownik Ośrodka Metodycznego Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym przy Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi, prezes łódzkiego oddziału PTH, wiceprezes Zarządu Głównego PTH, członek Łódzkiego Towarzystwa Naukowego (Maternicki, 1978, s. 170-171).

⁵ Ewa Maleczyńska (1900-1972) – historyk, mediewista, nauczycielka gimnazjum, wykładowca Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, przewodnicząca Sekcji Dydaktycznej PTH, kierownik Ośrodka Metodycznego Nauczania Historii, członek Lwowskiego Towarzystwa Historycznego, redaktor *Śląskiego Kwartalnika Historycznego „Sobótka”*, założycielka Zakładu Historii Śląska PAN, członek Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego (Tamże, s. 253-255).

⁶ Wanda Moszczeńska (1896-1974) – historyk, metodolog, mediewista, nauczyciel gimnazjum, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego (Tamże, s. 180-183).

⁷ Marian Tyrowicz (1901-1989) – historyk, nauczyciel gimnazjum, wykładowca Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, członek PAN przewodniczący Komisji Prasoznawczej w latach 1973-1983.

⁸ Kazimierz Popiołek (1903-1986) – historyk, nauczyciel, pierwszy rektor Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, pracownik naukowy Instytutu Śląskiego, kierownik Zakładu Historii Śląska Polskiej Akademii Nauk, wykładowca Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektor Śląskiego Instytutu Naukowego.

⁹ Zygmunt Zborucki (1899-1984) – filozof, pracownik naukowy Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, nauczyciel historii w gimnazjum i liceum, wykładowca Liceum Pedagogicznego.

¹⁰ Na VI Powszechnych Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie H. Pohoska mówiła, że w uwagi na cele nowego przedmiotu jego treści powinny zawierać w sobie elementy socjologii, ekonomii, prawa, wiedzy o państwie oraz kulturoznawstwo. Wiadomości te powinny

Zakładano, że po reformie w liceach stosowane będą metody odpowiadające założeniom tzw. Nowego Wychowania¹¹. Nauka miała się opierać na samodzielnej pracy uczniów. To uczniowie mieli w większym zakresie być stroną aktywną w procesie nauczania, mieli sami czytać książki, zdobywać wiedzę, konsultować się z nauczycielami, a nie tylko być biernymi odbiorcami ich przekazu. Zbigniew Osiński (2010, s. 11) uważa, że

program dla liceum, wprowadzony po reorientacji piłsudczykowskiemu modelowi wychowania z państwowego na obywatelsko-narodowy, na plan pierwszy wysuwał cele poznawcze i kształcące. Zwłaszcza ta druga grupa, zakładająca ogólne zrozumienie zjawisk historycznych i genezy współczesności dzięki samodzielnym dociekaniami, dawała szansę na kształcenie młodych ludzi w duchu *Nowego Wychowania*.

Z taką organizacją szkoły średniej nie zgadzał się F. Bujak. Według niego należało zrezygnować z 2-letniego liceum. Uważał, że dzieci i młodzież powinna uczyć się do 6-klasowych szkół (ewentualnie 7-klasowych dla osób niekontynuujących nauki w szkole średniej), następnie do 6-klasowej szkoły średniej ogólnokształcącej, a zwieńczeniem nauki powinny być 6-letnie studia wyższe (Bujak, 1935, s. 91).

W okresie II Rzeczypospolitej znacząco wzrosła liczba czasopism pedagogicznych. Jednym z nich były wydawane w latach 1933-1939 przez Polskie Towarzystwo Historyczne (dalej: PTH)¹² dla spraw nauczania historii „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne”. Pierwszym redaktorem naczelnym czasopisma był Kazimierz Tyszkowski¹³, później współredaktorem został Antoni

---

łączyć się z wiedzą historyczną uczniów. Do metod pracy zaliczyła: samodzielną naukę uczniów, wykłady, lektury, referaty i dyskusje. Wśród pomocy naukowych wymieniła m.in.: podręczniki, tekst konstytucji, roczniki statystyczne, czasopisma, mapy, wykresy, radio, kino, wycieczki (Pohoska, 1935, s. 104-106).

¹¹ Nowe Wychowanie – rozwijający się w I połowie XX wieku ruch pedagogiczny, którego przedstawiciele głosili potrzebę wprowadzenia zmian w nauczaniu, odnowienia szkoły, stosowanych w niej metod i treści kształcenia oraz wychowania.

¹² PTH zostało założone w roku 1886, pierwszym prezesem był Ksawery Liske, wiceprzewodniczącym Tadeusz Wojciechowski, sekretarzem Oswald Balzer (M. Serejski, T. Manteuffel, 1957, 12-14).

¹³ Kazimierz Tyszkowski (1894-1940) – historyk, członek Towarzystwa Historycznego we Lwowie, kustosz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, członek Zarządu Głównego PTH, w latach 1933-1939 redaktor „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych”, a w latach 1937-1939 „Kwartalnika Historycznego” (Sierżęga, 2011, s. 117-255).

Knot¹⁴. Czasopismo podlegało utworzonej w 1932 roku Komisji Dydaktycznej PTH. W zamierzeniu redaktora pismo miało służyć podnoszeniu poziomu nauczania historii w szkołach zarówno powszechnych, jak i średnich oraz wyższych (Sierżęga, 2007, s. 476-499). Jak pisał Paweł Sierżęga (2011, s. 236):

„Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” były w okresie dwudziestolecia międzywojennego jedynym wychodzącym w kraju czasopismem poświęconym w całości sprawom nauczania historii. (...) Oparte na szerokiej współpracy specjalistów, historyków i dydaktyków historii, przyczyniło się do podniesienia kultury dydaktyczno-historycznej ogółu polskich nauczycieli historii.

Na łamach „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” ukazywały się artykuły dotyczące nauki historii w szkole średniej. W niniejszym artykule skoncentrowano się przede wszystkim na tekstach odnoszących się do wprowadzania w liceach nowych programów nauczania tego przedmiotu.

Postulaty dotyczące nowego programu

O konstruowaniu programu nauczania historii dla liceów pisała H. Pohoska. Zwróciła uwagę, że opracowanie rozkładu materiału wymagało uwzględnienia czterech podstawowych zagadnień: odpowiednio dobrany materiał nauczania powinien odnosić się do wszystkich epok, powinien nawiązywać i poszerzać wiedzę zdobytą przez młodzież w gimnazjum, jednocześnie powinien różnić się w zależności od typu liceum, a jego realizacja powinna być możliwa w przeciągu 2 lat w ramach godzin określonych przez Ministerstwo. W liceum większy nacisk należało położyć na cele poznawcze. W liceach humanistycznych i klasycznych nauka tego przedmiotu miała przygotować młodzież m.in. do podjęcia dalszych studiów, zaś absolwentom liceów matematyczno-przyrodniczych

---

¹⁴ Antoni Knot (1904-1982) – historyk, polonista, bibliotekoznawca, archiwista, wykładowca Uniwersytetu Powszechnego Związku Polskich Nauczycieli Szkół Powszechnych we Lwowie, pracował w Uniwersytecie Lwowskim, Archiwum Miejskim we Lwowie, działał w Towarzystwie Naukowym we Lwowie oraz Komisji dla Dziejów Kultury i Szkolnictwa Polskiego Akademii Umiejętności w Krakowie, wykładowca Uniwersytetu Wrocławskiego, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej, współorganizował Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum we Wrocławiu, w latach 1947-1949 dyrektor naczelny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, w latach 1966-1978 przewodniczący Rady Naukowej Biblioteki Ossolineum, członek Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, działał w Towarzystwie Miłośników Historii, w latach 1937-1939 współredaktor „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” (Albin, 1982, s. 423; Szocki, 1982, s. 5-21).

dać wiedzę potrzebną do formułowania swych opinii, swego światopoglądu. H. Pohoska zwracała uwagę, że zagadnienia omawiane podczas lekcji historii w liceum powinny dotyczyć najważniejszych wydarzeń, zarówno politycznych, ustrojowych, społecznych, gospodarczych, jak i kulturowych. Rozkład materiału powinien uwzględniać różnice w liczbie godzin nauki w poszczególnych typach liceów, a także w możliwościach uczniów i samych nauczycieli oraz w dostępie do pomocy naukowych. Do pomocy naukowych, z których powinni korzystać uczniowie i nauczyciele zaliczała: podręczniki, monografie, wybór źródeł, wycieczki oraz ilustracje. Uczniowie powinni pracować samodzielnie, a ich praca powinna być uzupełniania wykładami, dyskusjami i lekturami (Pohoska, 1935, s. 98-103). Znalazło to odzwierciedlenie w programie nowego liceum, ponieważ jak pisała Anna Glimoso-Nadgórska (2015, s. 269): „(...) w roku nauki historii uczniowie powinni pogłębiać swą wiedzę, dokonywać uogólnień, charakteryzować wiele zagadnień w ujęciu przekrojowym, formułować swoje poglądy, posiadać umiejętność pracy ze źródłem i literaturą naukową oraz samodzielnie pracować”.

O znaczeniu samodzielnej pracy uczniów w liceum pisał również J. Dutkiewicz (1939, s. 4): „nauczyciel w liceum nie naucza, lecz pomaga uczyć się, wskazuje, jak należy się uczyć, organizuje pracę zespołu, jakim jest klasa”.

Nowy program nauczania historii

Tymczasowy *Program nauki w państwowym liceum ogólnokształcącym* (Dz. Urz., 1937, s. 346) został wydany dopiero pod koniec okresu międzywojennego, w roku 1937. Zgodnie z jego zapisami celem nauczania historii było przekazanie uczniom określonej wiedzy z zakresu historii Polski i historii powszechnej, wdrożenie młodzieży do rozumienia ciągłości wydarzeń, współzależności poszczególnych dziedzin kultury, zwrócenie uwagi na wpływ przeszłości na współczesność, na czynniki, które wpływają na rozwój narodów i państw oraz roli jednostki w dziejach. Dzięki temu młody człowiek miał zrozumieć, że powinien czynnie i z pełną odpowiedzialnością uczestniczyć w życiu narodu i państwa (Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum ogólnokształcącym z polskim językiem wykładowym *Historia*, 1937, s. 3). W programach liceów dominowała tematyka związana z historią powszechną, a jednocześnie prezentowano wpływ Polski na dzieje i kulturę europejską. Jak pisała Joanna Sadowska (1999, s. 292): „w programie historii zastosowano specjalną konstrukcję, dającą nauczycielowi dość szeroką możliwość wyboru zagadnień, ale gwarantującą jednocześnie, że zostanie zachowana pewna równowaga i specyficzny charakter nauczania

w liceum, łączący pogłębienie wiedzy z jej uogólnieniem i nabyciem pewnych umiejętności”.

W klasie I liceum humanistycznego i klasycznego młodzież mogła zapoznać się z: dziejami politycznymi starożytnej Grecji i Rzymu, historią państwa-miasta antyku klasycznego, formami życia społeczno-gospodarczego w starożytnej Grecji, ustrojem Rzymu, formami życia społeczno-gospodarczego w starożytnym Rzymie, kulturą świata antycznego, zarysem dziejów średniowiecza, chrystianizacją Europy i początkami kultury chrześcijańskiej, przenikaniem form politycznych rzymskich i germańskich, uniwersalizmem w średniowieczu, ustrojem państw średniowiecznych w zachodniej Europie, życiem społeczno-gospodarczym w średniowieczu, cesarstwem bizantyjskim i jego upadkiem, stosunkami międzynarodowymi w nowożytności, antagonizmami gospodarczo-kolonialnymi, zmianą średniowiecznych form organizacji państwa na formy nowożytne, nowożytnymi formami gospodarki w XV-XVII wieku, najważniejszymi wydarzeniami w rozwoju nowożytnej kultury europejskiej, rozwojem siły militarnej i przekształceniami w nowożytnej sztuce wojennej, prehistorią ziem polskich, rozwojem terytorialnym Polski do XVII wieku, jednoczeniem i wzmacnianiem państwa polskiego, chrystianizacją i kościołem w Polsce do XV wieku, wybitnymi władcami Polski, rozwojem społeczeństwa stanowego, rozwojem form gospodarki rolnej, powstaniem, rozwojem i upadkiem miast między X a XVII wiekiem, przewagą szlachty, najważniejszymi ustawami konstytucyjnymi i ich realizacją, rządem i administracją w Polsce, Polską na arenie międzynarodowej, rolą kraju na wschodzie Europy, walką o dostęp do morza, siłami zbrojnymi Polski między X a XVII wiekiem, wojnami Bolesława Chrobrego, Bolesława Krzywoustego, walkami z Krzyżakami, obroną państwa w XVI-XVII wieku, stosunkami kulturalnymi z Zachodem, szkolnictwem w Polsce, kulturą artystyczną, kulturą polską, podstawami rozwoju potęgi państwa.

W klasie II natomiast z: układem sił politycznych w Europie od połowy XVII do końca XVIII wieku, nowymi potęgami państwowymi, przemianami politycznymi i kulturalnymi w XVIII wieku, rewolucją francuską, zmianami na arenie międzynarodowej w Europie XIX wieku, wzrostem poczucia odrębności narodowej, zjednoczeniem Włoch, zjednoczeniem Niemiec, przeobrażeniami gospodarczymi w XIX i XX wieku, gospodarką kapitalistyczną w XIX i XX wieku, przeobrażeniami gospodarczymi i społecznymi w Anglii w XIX i XX wieku, stosunkiem państwa w XVIII-XX wieku do zagadnień gospodarczych, walką o nowy ustrój społeczny, najważniejszymi teoriami społecznymi XIX i XX wieku, demokratyzacją państw europejskich i rozwojem parlamentaryzmu, hasłami rewolucji francuskiej i ich realizacją, XIX i XX-wiecznymi

poglądami na państwo, jego ustrój i cele, historią III republiki francuskiej, historią Cesarstwa Niemieckiego, historią Rosji, Anglii, Austrii w II połowie XIX i na początku XX wieku, najważniejszymi problemami pozaeuropejskimi tego okresu, powstaniem i rozwojem Stanów Zjednoczonych, Japonią i jej rolą na Dalekim Wschodzie, organizacją obrony państwa w XIX i XX wieku, kulturą umysłową i artystyczną XIX wieku, Wielką Wojną, przełomem politycznym, społeczno-gospodarczym i kulturalnym w Polsce XVIII-wiecznej, upadkiem państwa polskiego, poglądami historyków polskich na upadek Polski, ideą niepodległości, polską myślą polityczną na temat walk zbrojnych o odzyskanie niepodległości, sprawą polską jako zagadnieniem międzynarodowym, związkiem walk zbrojnych z ruchami wolnościowymi innych ludów, sytuacją polityczną na ziemiach polskich w okresie zaborów, przemianami społeczno-gospodarczymi na ziemiach polskich, polską myślą polityczną odnośnie zagadnień społecznych, powstaniem i budową Polski Odrodzonej, poglądami polskich historyków na zasadnicze wartości dziejów Polski, dziejową rolą Polski wobec Zachodu i Wschodu.

Program w obu klasach podzielony był na dwie części: historię powszechną i historię Polski. Te z kolei podzielone zostały na grupy składające się z kilku tematów, spośród których nauczyciel miał obowiązkowo wybrać jeden. Mógł jedynie zrezygnować z tematów zawartych w VI grupie historii Polski dla klasy II (poglądy polskich historyków na zasadnicze wartości dziejów Polski oraz dziejowa rola Polski wobec Zachodu i Wschodu). Obowiązkowo należało zrealizować 16 tematów. Dokonując ich wyboru nauczyciel powinien kierować się celami nauczania, zainteresowaniami uczniów, swoim przygotowaniem pozwalającym na omówienie konkretnych zagadnień oraz posiadanymi pomocami naukowymi, które mogą ułatwić naukę. Powinien uwzględniać następstwo chronologiczne poszczególnych wydarzeń. Pozostałe tematy mogły zostać przez nauczyciela omówione bądź pominięte. Zalecano, by nauczyciele przekazywali uczniom ogólną wiedzę, nie koncentrując się zbyt mocno na szczegółach. Zakładano, że część wiedzy może zostać przekazana w formie wykładu, a nauczyciele w pracy powinni wykorzystywać wiedzę zdobytą przez uczniów w gimnazjum. Jednocześnie podkreślano znaczenie pracy samodzielnej uczniów, dzięki której powinni umieć zbierać informacje, analizować je, porównywać pracując nie tylko z podręcznikiem, ale korzystając także z dostępnych dla młodzieży lektur i rozpraw, artykułów oraz tekstów źródłowych. Nauczycielom dano swobodę w kwestii ilości czasu przeznaczonego na omówienie poszczególnych zagadnień (tamże, s. 3-35).

W liceach matematyczno-fizycznych i przyrodniczych dla uczniów klasy I przewidziane było omówienie: zarysu dziejów politycznych starożytności,

średniowiecza i czasów nowożytnych do połowy XVII wieku, rozwoju życia społeczno-gospodarczego i kultury umysłowej i artystycznej w Europie do połowy XVII wieku, rozwoju terytorialnego państwa polskiego między X a XVII wiekiem, powstania społeczeństwa stanowego, rozwoju form gospodarki rolnej w Polsce, powstania, rozwoju i upadku miast w dawnej Polsce, przewagi politycznej, społecznej i gospodarczej szlachty, najważniejszych ustaw konstytucyjnych państwa polskiego i ich realizacji, rządu i administracji państwa w Polsce, roli Polski na wschodzie Europy, walki o dostęp do morza, siły zbrojnej Polski między X a XVII wiekiem, stosunków kulturalnych Polski z Zachodem, szkolnictwa w Polsce w XV-XVII wieku, kultury artystycznej w Polsce, podstaw kultury polskiej.

W programie dla klasy II znalazły się takie zagadnienia jak: przemiany w układzie sił politycznych w Europie od Połowy XVII wieku do roku 1914, przeobrażenia gospodarcze XIX i XX wieku, gospodarka kapitalistyczna, przeobrażenia gospodarcze i społeczne w Anglii, stosunek państwa do zagadnień gospodarczych, walka o nowy ustrój społeczny w XIX i XX wieku, najważniejsze teorie społeczne XIX i XX wieku, demokratyzacja państw europejskich i rozwój parlamentaryzmu XIX-XX wieku, hasła rewolucji francuskiej i ich realizacja, najważniejsze problemy pozaeuropejskie w XIX i na początku XX wieku, powstanie i rozwój Stanów Zjednoczonych, Japonia i jej rola na Dalekim Wschodzie, organizacja obrony państwa w XIX i XX wieku, Wielka Wojna, upadek państwa polskiego, idea niepodległości Polski, polska myśl polityczna dotycząca zagadnień społecznych, sprawa polska jako zagadnienie międzynarodowe, związek walk zbrojnych z ruchami wolnościowymi innych ludów, sytuacja polityczna na ziemiach polskich w okresie zaborów, przemiany społeczno-gospodarcze na ziemiach polskich, polska myśl polityczna odnośnie zagadnień społecznych, powstanie i budowa Polski Odrodzonej.

Nauczyciel w klasie I miał omówić 7 wybranych przez siebie tematów, zaś w klasie II 10. Zakładano, że w liceach matematyczno-fizycznych i przyrodniczych podstawową pomocą naukową będzie podręcznik (tamże, s. 35-56).

Program historii liceów matematyczno-fizycznych i przyrodniczych z oczywistych względów był znacznie mniej rozbudowany niż program liceów humanistycznych i klasycznych.

Opinie o nowym programie

Sprawie programu dla liceów na łamach „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” poświęcono zdecydowanie mniej miejsca, aniżeli

programowi gimnazjum. Zaledwie w kilku artykułach pisano o warunkach jego realizacji na poziomie liceum.

Członkowie PTH po zakończeniu dyskusji w ramach Komisji Dydaktycznej oraz sekcji lokalnych wystosowali do Ministerstwa WRiOP memoriał, w którym zwracano uwagę, że zaproponowany układ tematów nie daje gwarancji zrozumienia przez młodzież zagadnienia następstwa chronologicznego, a także spowoduje w wiedzy uczniów liczne luki. Ich zdaniem program powinien w większym zakresie uwzględniać zagadnienia z historii powszechnej, pewne tematy powinny być wprowadzone jako obowiązkowe. Jednocześnie zaznaczając, że realizacja założeń w tym względzie może napotkać na trudności z uwagi na niedostateczną wiedzę wyniesioną przez uczniów z gimnazjum¹⁵, a także z powodu braku odpowiednich pomocy naukowych. Materiał omawiany w liceum powinien być odpowiednio dobrany do możliwości umysłowych uczniów, powinien także uzupełniać i poszerzać wiedzę uczniów zdobytą wcześniej w gimnazjum. Wobec braku odpowiednich pomocy i trudności z realizacją programu wysunęli również postulat zmniejszenia liczby godzin pracy nauczycieli historii, by mieli oni wystarczającą ilość czasu na należyte przygotowanie się do prowadzenia zajęć (*Memoriał...*, 1937, s. 57-59).

Poza memoriałem ukazały się także dwa artykuły W. Moszczeńskiej pt. *Na marginesie programu licealnego historii*. W pierwszym z nich autorka zajęła się zagadnieniem następstwa chronologicznego i synchronizacji w odniesieniu do programu historii w klasie I liceum humanistycznego i klasycznego (Moszczeńska, 1937, s. 166-182). Drugi zaś stanowił analizę porównawczą programu gimnazjalnego: klasy I i II i licealnego: klasa I liceum humanistycznego (Moszczeńska, 1938, s. 57-69). W. Moszczeńska zaznaczyła w nim, że właściwa realizacja programu liceum wymaga pogłębionej znajomości programu gimnazjum. Nauczyciel planując rozkład materiału nauczania w liceum powinien posiadać wiedzę na temat tego, jaki materiał został zrealizowany podczas nauki historii w gimnazjum.

Kolejnym artykułem odnoszącym się do programu historii, omawiającym doświadczenia pracy z młodzieżą licealną był artykuł M. Tyrowicza *Wdrażanie w pracę piśmienną z historii na stopniu licealnym*. Autor zwrócił uwagę, że kolejny rok realizacji nowego programu wykazał potrzebę

---

¹⁵ E. Maleczyńska pisała o jeszcze jednym problemie napotykanym przez nauczycieli liceów – często uczniowie nie pamiętali wiadomości z gimnazjum, co zdecydowanie utrudniało poszerzanie wiedzy w liceum (Maleczyńska, 1937, s. 91).

dokonania dalszych jego zmian, nie tylko w odniesieniu do liceum, ale szczególnie w materiale nauczania klasy I i II gimnazjum (Tyrowicz, 1939, s. 93).

W 1938 roku ukazał się artykuł K. Popiołka *Zagadnienie obronności Państwa w nauczaniu historii w szkole średniej*. Odnosił się on zarówno do pracy z młodzieżą licealną, jak i gimnazjalną. Tekst został napisany po wydaniu *Zarządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecania Publicznego oraz Ministra Spraw Wojskowych w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju* (Dz. Urz. MWRiOP, 1937, s. 439-441). Dokument ten zakładał m.in. rozwijanie u uczniów szkół średnich odpowiednich cech charakteru, poczucia odpowiedzialności, patriotyzmu. K. Popiołek (1938, s. 122) pisał, że można cel ten osiągnąć m.in. poprzez

(...) pokazywanie w dziejach narodu ludzi o takich właśnie cechach charakteru, przez przedstawianie wydarzeń, w których posiadanie takich zalet przez jednostki czy całe narody stanowiło o ich wielkości i powodzeniu, a w niektórych znowu momentach jak brak ich był przyczyną upadków i niepowodzeń.

Nauczyciel nie powinien jednak poprzestawać jedynie na ukazywaniu takich jednostek, powinien także rozwijać u uczniów te cechy, pozwolić młodzieży włączyć ich losy w sferę przeżyć uczuciowych, skłaniać do refleksji. Dodatkowo podczas lekcji historii młodzież nabywa umiejętność korzystania z planów i map, wykonując samodzielne prace uczy się podejmowania decyzji, pokonywania przeszkód, brania odpowiedzialności za pracę własną oraz pracę zespołową.

Na łamach „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” opisywano również doświadczenia nauczycieli pracujących w liceach ogólnokształcących. Do tej grupy tekstów zaliczają się artykuły: Ewy Maleczyńskiej *Na marginesie projektu programu historii w liceum ogólnokształcącym* (Maleczyńska, 1937, s. 90-96), J. Dutkiewicza *Organizacja pracy na lekcjach historii na stopniu licealnym* (Dutkiewicz, 1939, s. 1-4). Nauczyciele mogli także skorzystać z przygotowanego przez Stanisławę Sajkiewiczównę bibliografii materiałów pomocnych w pracy z uczniami klasy II liceum humanistycznego (Sajkiewiczówna, 1938, s. 70-81), spisu lektur historycznych dokonanego przez E. Maleczyńską (Maleczyńska, 1937, s. 113-123). W artykułach A. Baumgardena oraz Z. Zboruckiego przedstawiono natomiast wyniki wśród nauczycieli ankiet przeprowadzanych dotyczących ich pracy z młodzieżą szkół średnich (Baumgardner, 1939, s. 5-15; Zborucki, 1939, s. 16-20).

Podsumowanie

Sprawie programu nauczania historii w liceum, w porównaniu do programu nauczania w gimnazjum, na łamach pisma poświęcono zdecydowanie mniej miejsca. Zestawiając liczbę artykułów zdecydowana większość, bowiem aż 25 odnosi się do nauki w gimnazjum, zaś jedynie – 13 do nauki w liceum. Mała liczba artykułów dotyczących nowego programu nauczania w liceum wynikała zapewne stąd, że został on wprowadzony do szkół w roku 1937, a wybuch II wojny światowej uniemożliwił badania nad przebiegiem jego realizacji.

Część postulatów formułowanych i przedstawionych na łamach pisma przed rokiem 1937 została zawarta w nowo wydanym programie. Treści programowe obejmowały zagadnienia historyczne odnoszące się do wszystkich epok, stanowiły one rozszerzenie materiału, z którym uczniowie mieli zapoznać się w gimnazjum, wprowadzono zróżnicowanie materiału dla poszczególnych rodzajów liceum. W uwagach do programu pisano o konieczności wykorzystywania podczas nauki książek historycznych, artykułów i tekstów źródłowych, a także o samodzielnej pracy uczniów. Program został tak skonstruowany, by nie zawierał jedynie treści związanych z dziejami politycznymi, ale przedstawiał równocześnie historię ustroju, społeczeństwa, gospodarki, a także kultury. Choć jak pisał Jerzy Maternicki (1978, s. 245) przeważały w nim zagadnienia z zakresu historii politycznej, ponadto „stosunkowo szeroko uwzględniono jeszcze problematykę historyczno-wojskową i prawno-ustrojową. Znacznie słabiej – historię kultury. Najgorzej było, gdy chodzi o historię społeczną i gospodarczą”.

Analizując artykuły zamieszczone w „Wiadomościach Historyczno-Dydaktycznych” odnoszących się do programu nauczania historii na poziomie licealnym można wyróżnić kilka obszarów, na których koncentrowali się ich autorzy. Zaliczyć możemy do nich: układ tematów, treści przekazywane uczniom, korelacja pomiędzy nauką historii w gimnazjum i liceum. Postulowano poszerzenie zakresu tematów z historii powszechnej. Ekspertsi zajmujący się sprawami nauczania szczególnie mocno akcentowali, że nauczyciele historii nie powinni ograniczać się jedynie do przekazywania uczniom wiadomości o tym, co wydarzyło się w przeszłości, ale także przekazywać pewne wartości, rozwijać określone cechy. Zwracali uwagę na brak odpowiednich pomocy naukowych. Widząc pozytywne aspekty nowego programu dostrzegano równocześnie potrzebę dokonania zmian w programie zarówno gimnazjum, jak i liceum.

Bibliografia:

Źródła drukowane

- Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*: Dz. U. 1924, nr 79, poz. 766.
- Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa*: Dziennik Ustaw 1932, nr 38, poz. 389, s. 639-645.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1937 r. (Nr. II. Pr-6318/37) o programie nauki w państwowym liceum ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania*.
- Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministra Spraw Wojskowych z 10 września 1937 r. (Nr II W-8256/37) w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju*: Dz. Urz. MWRiOP 1937 nr 12, poz. 369.
- (1937). *Program (tymczasowy) państwowego liceum ogólnokształcącego z polskim językiem nauczania Historia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie.

Artykuły

- Albin, J. (1982). Antoni Knot (1904-1982). *Roczniki Biblioteczne*, r. 26, s. 423.
- Baumgardten, A. (1939). Dookoła realizacji licealnego programu historii. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 1, 5-15.
- Bujak, F. (1935). Przygotowanie naukowe nauczycieli historii w szkole średniej. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 3-4, 91.
- Dutkiewicz, J. (1939). Organizacja pracy na lekcjach historii na stopniu licealnym. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 1, 1-4.
- Glimos-Nadgórska A. (2015). Miejsce nauczania historii w polskim systemie edukacyjnym XX wieku. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace historyczne*, 2, s. 257-279.
- Maleczyńska, E. (1937). Lektura historyczna w kl. I licealnej a dotychczasowa polska produkcja wydawnicza. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 3, 113-123.
- Maleczyńska, E. (1937). Na marginesie projektu programu historii w liceum ogólnokształcącym. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 2, 90-96.
- Memoriał Polskiego Towarzystwa Historycznego w sprawie programu historii w liceach. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 1937, 2, 57-59.
- Moszczeńska, W. (1937). Na marginesie programu licealnego historii. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 4, 166-182.
- Moszczeńska, W. (1938). Na marginesie programu licealnego historii. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 2, 57-69.

- Pohoska, H. (1935). Historia w liceum. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 3-4, 95-103.
- Pohoska, H. (1935). Nauka o Państwie (Referat wygłoszony na VI Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie). *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 3-4, 104-106.
- Popiołek, K. (1938). Zagadnienie obronności Państwa w nauczaniu historii w szkole średniej. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 3, 121-132.
- Sajkiewiczówna, S. (1938). Materiały bibliograficzne w związku z tematami objętymi programem kl. II liceum humanistycznego. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 2, 70-91.
- Serejski, M., Manteuffel T. (1957). Polskie Towarzystwo Historyczne (1886-1956). *Przegląd Historyczny*, 48/1, s. 5.
- Szocki, J. (1982). Antoni Knot – historyk oświaty, bibliotekarz, organizator życia naukowego. *Przegląd Biblioteczny*, 1-2, s. 5-21.
- Tyrowicz, M. (1939). Wdrażanie w pracę piśmienną z historii na stopniu licealnym. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 2, 93-104.
- Zborucki, Z. (1939). Dokoła realizacji licealnego programu historii. *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*, 1, 16-20.

Opracowania

- Glimos-Nadgórska, A. (2010). Programy nauczania historii obowiązujące w dwudziestoleciu międzywojennym i w Trzeciej RP. W: M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek (red.), *Dwa dwudziestolecia Rzeczypospolitej Oświata – Religia – Kultura i społeczeństwo. Próba bilansu* (33-44). Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Maternicki, J. (1978). *Polska dydaktyka historii 1918-1939 Materiały i komentarze*. Warszawa: WSiP.
- Osiński, Z. (2010). Edukacja historyczna w Drugiej i Trzeciej RP – podobieństwa i różnice w kontekście sytuacji politycznej. W: M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek (red.), *Dwa dwudziestolecia Rzeczypospolitej Oświata – Religia – Kultura i społeczeństwo. Próba bilansu* (21-32). Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Sierżęga, P. (2007). „Wiadomości Dydaktyczno-Historyczne” 1933-1939. W: J. Maternicki, L. Zaskilniak (red.), *Wielokulturowe środowisko naukowe Lwowa w XIX i XX w t. 5* (476-499). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Sierżęga, P. (2011). *Kazimierz Tyszkowski (1894-1940) Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Wójcik-Łagan, H. (2011). Franciszek Bujak jako dydaktyk historii. W: J. Maternicki, L. Zaskilniak (red.), *Wielokulturowe środowisko naukowe Lwowa w XIX i XX w t. 5* (500-510). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Źródła internetowe

Osiński, Z. (2010). *Reformowanie polskiej edukacji historycznej w XX wieku. Kształt reform a potrzeby, zainteresowania i możliwości ucznia*. Pobrano z: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2386/Reformowanie_polskiej_edukacji_historycznej_w_XX_wieku.pdf?sequence=1 (dostęp: 27.09.2021).

Sadowska, J. (1999). *Jędrzejewiczowska reforma oświaty w latach 1932-1933*. Pobrano z: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3123/1/doktorat.pdf> (dostęp: 27.09.2021).